

Ljiljana Vujadinović
Filozofski fakultet
Nikšić

STANOVANJE KAO DRUŠTVENA ČINJENICA

THE HOUSING AS A SOCIAL FACT

ABSTRACT: The housing is the essential assumption of the realization of the wide spectrum of individual and social needs. This makes it as a one of the most complex social phenomena, the elementary function of every settlement, as well as indicator of the life quality of every human being.

There is no adequate housing over and above adequate society, and the issue of the „good housing“ is the direct issue of the „good society“. The housing is the value that is confronted with the other values.

The housing is differently valued depending upon the numerous social factors, belonging to the particular social level, particular cultural environment, settlement or city, etc.

Here, the housing is regarded as a social fact which cannot be analyzed beyond the particular social context.

Key words: housing, house-values, needs, quality of life.

APSTRAKT: Stanovanje je bitna pretpostavka realizacije širokog spektra individualnih i društvenih potreba. To ga čini jednim od najsloženijih društvenih fenomena, elementarnom funkcijom svakog naselja i indikatorom kvaliteta života svakog čovjeka.

Nema adekvatnog stanovanja izvan adekvatnog društva i stvar „dobrog stanovanja“ jeste direktna stvar „dobrog društva“. Stanovanje je vrijednost koja je suočena s drugim vrijednostima.

Stanovanje se različito vrednuje u zavisnosti od brojnih društvenih činilaca, pripadnosti, određenom sloju, određenoj kulturnoj sredini, selu ili gradu itd.

U radu se stanovanje posmatra kao društvena činjenica koja se ne može proučavati izvan konkretnog društvenog konteksta.

Ključne riječi: stanovanje, stan-vrijednosti, potrebe, kvalitet života

Uprkos nesumnjivom progresu koji je čovjek tokom evolucije ostvario stanovanje je bilo, a i danas je ostalo, neadekvatno ljudskim potrebama i zahtjevima. Uticalo je na to više momenata: ratna razaranja, materijalna nerazvijenost društva, „demografska eksplozija“, klasni način razrješavanja tzv. „stambenog pitanja“, relativno kratki vijek trajanja stambenih dobara, procesi industrijalizacije povezani sa naglim i masovnim imigracijama u gradove itd. Danas svojim bolnim implikacijama oblast stanovanja širom svijeta prijete burom; ona postaje društveni problem od prvorazrednog i izuzetnog značaja. Kažemo „društveni problem“ jer kada milioni naših savremenika žive u „stanovima“ (koji su često gori od skloništa neolitskog čovjeka) onda to već nije problem usamljene ljudske individue.

„Stan je materijalno dobro koje se razlikuje prema kvantitetu (površina, broj soba itd.), kvalitetu (komfor, oprema, tip konstrukcije, trajnost itd.), formi

(individualno, kolektivno, integracije u celini naselja i regiona itd.) i institucionalnom statusu (u privatnoj svojini, zakup, u društvenoj svojini, bez pravne osnove)“ (M. Kastels – definicija preuzeta, Vujović, 1990: 90).

Iako je stanovanje dosta permanentno u centru pažnje socijalne misli i akcije (značajne teorijske i praktične doprinose ovoj životnoj oblasti dali su brojni mislioci: Platon, Aristotel, Kampanela, Furije, Oven, Engels, Marks, Dirkem, Le Plej, Lefevr, Kuli, Virt, Park, Merton, de Lov i dr.) ipak se mora reći da je skroman broj radova koji su pisani sa intencijama da istaknu stanovanje kao društvenu pojavu i da ukažu na one njegove društvene aspekte kojima bi sociologija mogla i trebala da se bavi.

Kada se iz sociološkog ugla žele razmotriti trajne i bazične ljudske potrebe (u koje nesumnjivo spada i ljudska potreba za skloništem), osnovno je pitanje šta uzeti za polaznu pretpostavku, na kojoj osnovnoj činjenici temeljiti analizu. Problem nije u pomanjkanju premisa, već suprotno – u njihovom obilju; jer već je i na sasvim površan pogled očigledno da je mnogo čega „društvenog“ upleteno u ljudsko stanovanje.

U jednoj slobodnijoj interpretaciji klasika marksizma stanovanje bismo mogli označiti kao: a) bazičnu životnu potrebu čovjeka, a stan kao sredstvo za njeno podmirenje i b) s tim u vezi konstatovati da kvalitet i kvantitet društvene proizvodnje, raspodjele i potrošnje (eksploatacije) stanova zavisi s jedne strane od razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga društva, s druge od proizvodnih odnosa koji se kristališu oko vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, i s treće strane (a to je već donekle uključeno u prvu) od razvijenosti oblika društvene svijesti (prava, morala, nauke, kulture, politike i sl.)

a) Uz ishranu i odijevanje ljudska potreba za skloništem je životno osnovna (Đurić, 1969: 84): njeno zadovoljenje je preduslov egzistencije. Antropološka, psihološka i socijalno-psihološka literatura često se bave fenomenom primarnosti ljudske potrebe za skloništem. Tako, npr. Rajlov govori o ljudskom „instinktu gnijezda“, Mekdagl o ljudskom „instinktu građenja“, dok su Tomas i Zananijecki smatrali da je posjedovanje stana jedan od dva bitna preduslova ostvarenja ljudske težnje za sigurnošću, Glikson govori o ljudskom „instinktu za prizemnim skloništem“ itd. S obzirom da u skloništu čovjek provodi skoro 1/3 života, da u njemu nalazi okvir za odvijanje domicilnog života (rođenje i podizanje mladih, san, odmor, konzumiranje hrane, dio društvenog života itd.) on nužno pred njega stavlja i zahtijev, koga je Žuolkovski nazvao „postulatom male otadžbine“. To što čovjek zahtijeva od svog skloništa vrlo dobro reprezentuje maksima „moja kućica-moja slobodica“, koju u ovoj ili onih formulaciji susrećemo na svim svjetskim meridijanima. Otuda je čovjek gradnju i uređenje svoga skloništa oduvijek činio svjesnim aktom, unoseći u njega svoje vrijednosti, ideale, stremljenja, pretenzije, predstave o udobnosti, zahtjeve, potrebe itd., a sve to u skladu sa svojim materijalnim mogućnostima. Čovjek svoje sklonište uređuje i gradi i prema zakonima estetike, koja se, zapravo, tek u kontekstu društva uopšte i može zamisliti. Još je Vunt istakao sav značaj izvjesnih opštih potreba date društvene sredine u kreiranju posebnih oblika i tipova lju-

dskih skloništa. Sve to, zapravo, i čini da razlikujemo ne samo stanove dva susjeda, već i stanove naših predaka od stanova naših savremenika itd. (Đurić, 1969).

b) Kvantitet i kvalitet proizvodnje stanova (stambena izgradnja) uslovljeni su čitavim sklopom društveno-ekonomskih činilaca. Najprije, proizvodnim moćima društva kao cjeline (ekonomsko bogatstvo, razvijenost tehnologije proizvodnja građevinskog materijala), zatim razvijenošću nauke, tehnike, saobraćaja, potom dijelom nacionalnog dohotka koji se izdvaja za stambenu izgradnju, materijalnim mogućnostima porodica, nivoom zastarelosti postojećeg stambenog fonda, socijalnim i demografskim procesima (društvena i prostorna pokretljivost, industrijalizacija, urbanizacija, tendencije dijeljenja porodica, produživanje prosječnog životnog vijeka itd.), opštom političkom situacijom, društvenim odnosima i vrijednostima. Ovom grupom činilaca se može objašnjavati geneza civilizacije od „varvarizma“ do danas, u kom periodu ljudski stan slijedi uzlaznu liniju od uboge podzemljuše neolita do džinovskog nebodera Menhetna, od primitivne pećine gensa, do luksuznog jednoporodičnog apartmana, od blatom oblijepljene kružne kolibe do stambenog zdanja, od manuelne izrade ćerpiča, do industrijske prefabrikacije elemenata za stan itd. (Đurić, 1969).

Ako je istorija prije svega istorija klasnih društava, istorija klasnih oblika proizvodnja materijalnog svijeta, onda je ona i istorija klasnog zadovoljavanja ljudske stambene potrebe. U jednom *bellum omnium contra omnes* kao oružje služi direktno ili indirektno posjedovanje sredstava za život, i u njemu su uvijek siromašni oni koji ostaju kratkih rukava. Stambena nestašica i stambena bijeda kao djelimični rezultati klasnog razrešavanja stambenog pitanja kroz klasnu raspodjelu stanova, prilično su ravnomjerno pogađali sve potlačene klase svih vremena: antičkog roba, feudalnog kmeta, kapitalističkog proletera, kao i pauperizovanog bjegunca sa sela u nekim zemljama istočne Evrope (Đurić, 1969).

Nema adekvatnog stanovanja izvan adekvatnog društva i stvar „dobrog stanovanja“ jeste direktna stvar „dobrog“ društva.

Na društvenom se nivou stanovanje javlja u različitim „ulogama“: čas kao rezultat djelovanja pojedinih društvenih uzroka, čas i samo kao određeni društveni uzrok, a čas kao i jedno i drugo istovremeno – tj. prilaz iz aspekta društvenog održavanja.

Stanovanje odražava radni sistem. „Jurta“ mongolskih plemena, „bačija“ planinskih seljaka Srbije i „farma“ američkog poljoprivrednika vezuje se za cikličnu (sezonsku) privredu i rad na zemlji uz potpunu važnost proizvodnje i potrošnje. S druge strane, zemunica – sklonište Vojvodine sa početka 17. vijeka, radionica – stan manufakturnog preduzimača iz predindustrijskog perioda, „gradovi spavaonice“ u blizini moćnih industrijskih centara naše epohe itd. ukazuju u prvom i u drugom slučaju na poistovjećenje života sa radnom djelatnošću, a u trećem potpuno prostorno razdvajanje sfere rada i sfere privatnog života.

Stanovanje reflektuje društveni sistem. Koncentrične zidine faraonskih gradova, koje fizički izdvajaju stanove pripadnika različitih kasta, reflektuju

specifičnu društvenu pokretljivost, čak i nemogućnost društvenog i fizičkog kontaktiranja unutar kastinskog društvenog sistema. S jedne strane, stanovništale, a s druge strane svijetli „atrijum“ domovi stanovnika antičke Grčke reprezentuju robovlasnički društveni sistem: život „oruđa koji govori“ i život klase koja prezire fizički rad. Obzidani i utvrđeni zamak srednjovjekovnog feudalca, koji dominira nad svojim seoskim okruženjem, i u polju rasute poluzemunice, potleušice, brvnare, stračare kmetova, autobiografije su feudalnog društvenog sistema: premoći oružane sile „manjine i njenog paternalističkog odnosa prema amorfnoj masi seljaka. Radničku „slums“, „Bidonvilles“, „Las Favellas“ ili „divlja gradnja“ i „zlatna obala“ (Golden Coast) industrijskih i berzanskih preduzimača pokazuju oštru klasnu polarizaciju i različite životne uslove unutar kapitalističkog društvenog sistema. Skoro ujednačeni, do monotonijske stereotipizirani, „kasarnski“ sistem stanova pripadnika nekih zemalja Istočne Evrope, dovoljno govore o integracijama revolucionarnih elita da, unutar socijalističkog društvenog sistema, u potpunosti ostvare principe ljudske jednakosti: *Stanovanje odražava životne uslove. Stanovanje odražava društveno-kulturne vrijednosti*. Ogromne dnevne sobe građanske klase, gostinska soba savremenog vojvođanskog seljaka, veliki i od pogleda nezaštićeni prozori Holandana, otkrivaju kulturne obrasce i težnju da se bogatstvo izloži pogledu i tako stekne uvažavanje u sredini u kojoj se želi makar simbolički pripadati.

Stanovanje kao predmet socioloških izučavanja

Među sociolozima postoje različita shvatanja o tome u kojim je svojim dimenzijama stanovanje predmet sociologije.

Jedna grupa ovih shvatanja, zasnovana na shvatanju sociologije kao aksiološke i utilitarne nauke, nalazi da ova disciplina treba da izučava, prije svega, socijalno-patološke fenomene stanovanja, da daje rješenja kojima će se oni otkloniti. Ovakvom pogledu na zadatke sociologije u proučavanju stanovanja pogoduje antropološka i socijalno-psihološka orijentacija i grupa autora iz ove grupe (najviše de Lov, Rozemberg, Merton i dr.) nalazi da u proučavanju stanovanja sociologija polazi od kategorije „ljudske potrebe vezane za stan“; sociološku dimenziju ova proučavanja treba da dobiju proučavanjem stambenih potreba određenih društvenih kategorija, posebno: porodice, polno-dobnih grupa (djeca, odrasli, omladina, stari), slojeva, klasa itd. Konačan cilj sociologije u ovom domenu izučavanja je sačinjavanje klasifikacije i sistematizacije stambenih potreba, njihovo analiziranje, te, uz pomoć toga, formulisanje izvjesnih uopštenih determinanti koje treba da utiču na koncepcije stambene politike, arhitekture, građevinarstva, ustanova koje se bave socijalnom organizacijom.

Međutim, iako potrebe vezane za stan mogu interesovati sociologiju, one ipak ne iscrpljuju sav sociološki interes za stanovanje kao društvenu pojavu. Ne mogu ni sve stambene potrebe biti predmet sociološkog interesovanja; one su to jedino kada su grupne potrebe. Zahtjev da o stambenoj oblasti sociologija formuliše izvjesne operacionalizovane postulate koji bi služili djelatnostima i

službama što se bave stanovanjem, neprihvatljiv je. De Lov je samokritičan i kaže da bi postojala opasnost da sociologija postane „jedna nova tehnokratija i to najgora od svih“ (Đurić, 1969).

Druga grupa shvatanja o stanovanju kao predmetu socioloških proučavanja reprezentuje mišljenja onih sociologa koji i samu sociologiju shvataju kao nauku o međuljudskim odnosima u okvirima teritorijalnih, relativno društveno nezavisnih obrazaca, što je domen ljudske ili socijalne ekologije. Pristalice ovog shvatanja (prije svega klasični ljudski ekolozi) stavljaju u žižu sociološkog interesovanja: tipična stambena (društveno-prostorna) grupisanja, probleme adaptiranja stanovnika na svoj prirodni i društveni milje, dakle na „prebivalište“, probleme i vidove stambene pokretljivosti (invazija, okupacija, sukcesije i sl.), karakteristike tipičnih oblika stambene grupacije (slam, predgrađe, stambene zone luksuznih stanova i sl.). Ovom se shvatanju manje može zamjeriti sužavanje sociološkog interesovanja za stanovanje, a više što navedenu problematiku tumači u svijetlu biologističkih učenja, u novije vrijeme funkcionalističkih.

Treća grupa autora, idejno bliska prethodnoj, ograničava sociološko interesovanje za stanovanje na ispitivanje stambenih situacija različitih socijalnih kategorija (slojeva, klasa, doseljenika itd.) i to na nekoliko društvenih nivoa, počev od stambenih mikrojona, preko stambenih zajednica, naselja, globalnih zajednica do društva uopšte. Poređenjem tih stambenih situacija žele se izvesti širi, uopštjeni sociološki zaključci o društvenom položaju, ugledu, moći itd. različitih društvenih kategorija kao i o uzročno-posljedičnoj ulozi stanovanja u društvenom životu. Ovaj pravac je u suštini više sociografski nego sociološki program.

Prema shvatanju V. Đurića interesovanje sociologije za stanovanje daleko je šire od navedenih grupa shvatanja. Sociologija se, prije svega, može interesovati za stanovanje kao opšte društvenu pojavu koja je uslovljena društvenom osnovicom i nadgradnjom. Potom, ona se može baviti tipičnim društvenim oblicima, strukturama tih oblika, odnosima u njima, njihovim „proizvodima“, procesima koji ih konstituišu i razlažu zapravo svim onim što se kao specifično društveno može svrstati u domen stanovanja. To izučava na najrazličitijim društvenim nivoima, počev od malenih ljudskih asocijacija, susjedstva, preko lokalnih zajednica do globalnog društva, a sve to u istorijskoj perspektivi i perspektivi aktuelno postojećih, različitih kultura, subkultura i civilizacije. Ovo se može operacionalizovati na konkretne i određene grupe problema:

- a) stanovanje kao društvena vrijednost,
- b) stanovanje u vezi sa porodicom,
- c) stanovanje u kontekstu zajednice.

Za sve ljudske potrebe i načine njihovog zadovoljavanja vezuju se vrijednosti, a kada je riječ o elementarnim potrebama koje su *conditio sine qua non* života, susrećemo se po pravilu sa čitavim spletovima ili čak sistemima vrijednosti. Supstrat vrijednosnog sistema vezanog za stanovanje, čine skoro svi nama poznati vidovi intervencija, potraga, preferenci, želja, ideala, snova, pretenzija; oni se kreću počev od toga da se ima makar „krov nad glavom“, pa

sve do preferenci određenih nivoa luksuza, udobnosti i posebnih svojstava stana: posebna izrada, posebno arhitektonsko-estetsko rešenje, posebna veličina, posebno mjesto itd.

Sociološki je, prije svega, značajno ustanoviti kakvo mjesto, položaj, rang zauzima područje stambenih vrijednosti u hijerarhiji vrijednosti datog društva i pojedinih njegovih užih djelova. Prvo što zapažamo jeste to da je stanovanje vrijednost koja je suočena s drugim vrijednostima.

Stanovanje je bitna pretpostavka realizacije širokog spektra individualnih i društvenih potreba. To ga čini jednim od najsloženijih društvenih fenomena, elementarnom funkcijom svakog naselja i indikatorima kvaliteta života svakog društva. Na mikro nivou, potrebe pojedinaca (domaćinstava) koje se ostvaruju posredstvom stana mogu se grupisati u četiri kategorije: **skloništa** (elementarna sigurnost i zadovoljavanje bazičnih potreba), **privatnosti** (razvijenost potreba), **socijalnosti** (pripadanje lokalnoj zajednici), **investicije** (vid štednje, akumulacija bogatstva).

Na mezo i mikro-nivoima, efikasnost stambenog sistema treba da omogućiti istovremenu realizaciju individualnih potreba kao i socijalnu i sistemsku integraciju društvenih asocijacija (lokalnih zajednica, naselja, državnih zajednica) (Petrović, 2004: 17).

Sociološko istraživanje bavi se analizom sljedećih elemenata stanovanja: 1. tip stanovanja (individualno-porodične kuće, kolektivno-stambene zgrade); 2. standard stanovanja (veličina, nivo infrastrukturne opremljenosti); 3. pravna osnova korišćenja stana (vlasnički status, na osnovu koga se stambeni fond bazično diferencira na privatno-vlasnički i rentalni (stanovi za iznajmljivanje u privatnom vlasništvu ili u vlasništvu države neprofitnih organizacija); 4. socijalni status korisnika stana. Razvijenost ovih elemenata i njihove tipične kombinacije su društveno-istorijski određene. Na osnovu karakteristika prva tri elementa stanovi se hijerarhijski rangiraju unutar stambenog fonda jednog društva. Usljed značajnog stepena korelacije socijalnog statusa korisnika i karakteristika stana u kome živi/koji posjeduju, stanovanje je dobar indikator socijalnih nejednakosti, pri čemu se vlasnički status u stanovanju odnosno pravni osnov korišćenja stana smatra određujućim elementom.

L i t e r a t u r a

- Đurić, V. (1969), „Stanovanje kao društvena pojava i predmet socioloških proučavanja“, u: *Sociologija* br. 3, Beograd.
- Mandić, S. (1986), „Obezbjedivanje stana kao ograničenog dobra“, u: *Sociološki pregled*, br. 3–4, Beograd.
- Mandić, S. (1996), *Stanovanje in država*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Petrović, M. (2004), *Sociologija stanovanja*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet.
- Vujović, S. (1990), *Ljudi i gradovi*, Mediteran, Budva.